

УДК: 81.372.1

Абдыкеримова А.Э., ф. и. д., К.Тыныстанов ат. БИМУ

ТИЛДИК НОРМА ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА АНЫН АНЫКТАЛЫШЫ

Макалада тилдик норма (норма) түшүнүгүнүн аныкталышына; норманын спецификасына, туруктуулук, өзгөрмөлүүлүк, варианттуулук сыяктуу белгилерине байланышкан айрым бир жалпы маселелер обзордук мүнөздөгү талдоого алынды.

Тилдик норма түшүнүгү татаал, көп аспектилүү, фундаменталдуу түшүнүктөрдүн бири болуп эсептелет да, тил системасы түшүнүгү менен, тилдин өнүгүп-өсүүсү жана эволюциясы менен ажырагыс байланышка ээ. Норма түшүнүгү тил илиминдеги ар кыл лингвистикалык мектептердин жана багыттардын өкүлдөрүнүн эмгектеринде, негизинен, адабий тилдердин спецификасына, кеп маданиятына тиешелүү маселелерди изилдөөгө байланышкан эмгектерде каралып келгени жана каралып жүргөнү белгилүү.

Тилдик норманын жалпы белгилери катары салыштырмалуу туруктуулугун жана тандалмалуулугун, ошондой эле милдеттүүлүгүн жана «тууралыгын» көрсөтүүгө болот.

Норманын туруктуу болушу тилдин кызмат аткаруусун жана тарыхый жактан улануучулугун камсыз кылат. Өз кезегинде, норманын туруктуулугу императивдик нормалар аркылуу камсыздалат. Бирок туруктуулук норманын негизги белгиси болгону менен, салыштырмалуу мүнөзгө ээ, анткени норма тилдик каражаттардын варианттуулугу жана тарыхый өзгөрмөлүүлүк белгилерине да ээ. Демек, норма, бир жагынан, кептик традицияларды сактоо, экинчи жагынан, коомдун актуалдуу өзгөрмөлүү талаптарын канааттандыруу милдетин аткарууга багытталган.

Тил системасынын негизги эки закону – тилдик каражаттарды үнөмдөө закону жана бир форманы экинчисине окшоштурууга негизделген аналогия же унификация закону – норманын өнүгүүсүн же эволюциясын шарттайт. Андыктан тил системасынын эволюциясы менен катар тилдик норманын эволюциясы сөзсүз орун алат.

Өзөктүү сөздөр: норма, тилдик норма, адабий норма, тил, тил системасы, каражаттар, эрежелер, нормативдүүлүк, туруктуулук, варианттуулук, өзгөрмөлүүлүк.

Абдыкеримова А.Э., д. ф. н., ИГУ им. К.Тыныстанова

ПОНЯТИЕ ЯЗЫКОВОЙ НОРМЫ И ЕГО ОПРЕДЕЛЕНИЕ

В статье в обзорном порядке рассмотрены некоторые общие вопросы, связанные с определением понятия языковой нормы (нормы); со спецификой языковой нормы и такими ее свойствами, как устойчивость, изменчивость, вариантность.

Понятие языковой нормы является одним из сложных, моноаспектных, фундаментальных понятий, и неразрывно связано с понятием языковой системы, с развитием и эволюцией языка. Известно, что понятие нормы рассматривалось и рассматривается в работах представителей различных лингвистических школ и направлений, в основном, в трудах по изучению специфики литературных языков, культуры речи.

К числу наиболее общих признаков языковой нормы можно отнести относительную устойчивость и избирательность, а также обязательность и «правильность».

Устойчивость нормы обеспечивает функционирование и историческую преемственность языка. В свою очередь, устойчивость нормы обеспечивается императивными нормами. Но устойчивость, являясь основным признаком нормы, имеет относительный характер, так как норме свойственны вариантность и историческая изменчивость языковых средств. Следовательно, норма призвана, с одной стороны, сохранять речевые традиции, а с другой – удовлетворять актуальным меняющимся потребностям общества.

Основные законы развития языковой системы – закон экономии языковых средств и закон аналогии или унификации, выражающийся в уподоблении одной формы другой – обуславливают

развитие или эволюцию нормы. Следовательно, эволюция языковой системы предполагает эволюцию языковой нормы.

Ключевые слова: норма, языковая норма, литературная норма, язык, языковая система, средства, правила, нормативность, устойчивость, вариантность, изменчивость.

Abdykerimova A.E., doctor of philological science, ISU named after K.Tynystanov

THE CONCEPT OF A LANGUAGE NORM AND ITS DEFINITION

The article reviews some general issues related to the definition of the concept of a language norm (norm); the specifics of a language norm and its properties such as stability, variability, and variation.

The concept of a language norm is one of the complex, multidimensional, fundamental concepts, and inextricably linked with the concept of a language system, with the development and evolution of language. It is known that the concept of norm has been considered and is being considered in the works of representatives of various linguistic schools and trends, mainly in works on the study of the specifics of literary languages, speech culture.

The most common features of a language norm include relative stability and selectivity, as well as obligation and "correctness".

The stability of the norm ensures the functioning and historical continuity of the language. In turn, the stability of the norm is ensured by imperative norms. But stability, being the main feature of the norm, has a relative character, since the norm is characterized by variation and historical variability of language means. Consequently, the norm is designed, on the one hand, to preserve speech traditions, and on the other – to meet the current changing needs of society.

The basic laws of the development of the language system – the law of language economy and the law of analogy or unification, which is expressed in the assimilation of one form to another-determine the development or evolution of the norm. Therefore, the evolution of the language system implies the evolution of the language norm.

Keywords: norm, language norm, literary norm, language, language system, means, rules, normativity, stability, variation, variability.

Азыркы учурдагы лингвистика тилдин кызмат аткаруу процесстерин изилдеп-үйрөнүүгө көбүрөөк көңүл буруп келе жатканы менен мүнөздөлөт. Мындай багыттагы изилдөөлөргө байланыштуу, тилдин маңызын ачып берген негизги теориялык түшүнүктөрдүн катарына норма түшүнүгүн да киргизүү тенденциясы күчтүү экенин айтууга болот. Ал эми республикада «тилге акыл-эс, аң-сезимдүүлүк менен мамиле кылып, жигердүү, иштиктүү таасир этүү, аны белгилүү бир калыпка салып нормалаштыруу, жамы журттун кеп маданиятын арттыруу, аларды тилдик сезимталдуулукка тарбиялап, лингвистикалык сабаттуулугун... көтөрүү, кош тилдүүлүктү, көп тилдүүлүктү арттыруу ж.б.у.с. орчундуу маселелер – бүгүнкү күндөгү тил саясаты жаатындагы негизги иштерден» [Мусаев, 2010: 333]; кыргыз тилинин мамлекеттик тил катары функция аткарышынын шарттарынын бири, анткени мамлекеттик тил статусундагы тилдин нормаларын бузбай сактоо, бир жагынан, тилдин өнүгүшүнө, тазалыгына өбөлгө болсо, экинчи жагынан, ошол тилди колдонгон коомдун тил (кеп) маданиятынын көрсөткүчү экендиги айтпаса да түшүнүктүү. Анткени азыркы таптагы ааламдашуу, интеграциянын шартында, коммуникация каражаттарынын түрлөрү жана мүмкүнчүлүктөрү эбегейсиз өскөн шартта, маданият аралык коммуникация болуп көрбөгөндөй өрүш алган шартта, полилингвизм замандын талабына, мыйзам ченемдүү көрүнүшкө айланып калган шартта, ошондой эле ички миграция, демек, кыргыз тилинин диалектилери менен говорлорунун карым-катышы, аралашуусу күчтүү болгон учурда бул маселе өзгөчө актуалдуу мүнөзгө ээ болууда.

Бул чакан макалада биз тилдик норма (норма) түшүнүгүнүн тарыхына жана аныкталышына, табиятына, белгилерине байланышкан айрым бир жалпы маселелерге токтолууну туура көрдүк.

Норма түшүнүгү тил илиминдеги ар кыл лингвистикалык мектептердин жана багыттардын өкүлдөрүнүн эмгектеринде каралып келе жатканы белгилүү. Ага адабий тилдердин спецификасына, кеп маданиятына тиешелүү маселелерди изилдөөгө байланышкан эмгектерде көбүрөөк кайрылышкан. Мындай көрүнүш, негизинен, орус (советтик) жана чех изилдөөчүлөрүнө мүнөздүү.

Ошондой эле норма категориясы жалпы тилтаануучулук багыттагы эмгектерде да каралып, аларда изилдөөчүлөр азыркы тил илиминин негиздөөчүсү Ф. де Соссюрдун көз караштарына таянуу менен, норманы тил ишмердигинин көп түрдүү аспектилерин чагылдырып бере алган түшүнүктөр менен терминдердин катарында карап жүрүшөт. Бул түшүнүк аркылуу чагылдырылган тилдик кубулуштар да ар түрдүүчө түшүндүрүлүп келүүдө. Ушунун өзү эле тилдик норма түшүнүгүн аныктоонун татаалдыгынан жана ар түрдүүлүгүнөн кабар берет. Буга байланыштуу, азыркы лингвистикада тилдик норманы түшүндүрүү жана аныктоонун бир нече линиясы орун алганын көрсөтө кетүүгө болот.

Арийне, Ф. де Соссюрдун түздөн-түз тилдик норма маселесине кайрылбаганы жана аны өз алдынча лингвистикалык түшүнүк иретинде бөлүп көрсөтпөгөнү белгилүү, анын теориясынын негизги жоболору башка маселелерге байланыштуу болгон жана норма маселеси анын концепциясында ачылган эмес. Ошентсе да анын концепциясында тилди мааниге ээ карама-каршылыктардын системасы катары гана карабастан, салттуу же нормативдүү система катары кароого өбөлгө болгон идеялар орун алган. Окумуштуунун тилдик белгинин ошол тилди колдонгон жамаатка (коллективге) милдеттүүлүгү анын социалдык шартталгандыгы жана традициялуулугу менен байланыштуу экендиги тууралуу пикиринде тилде норма планы бар экендигин туюндурган ой жатат.

Норма түшүнүгү, анын теориялык маани-маңызы жана табияты, негизги белгилери, практикалык колдонулушу өңдүү маселелер алгач А.А.Шахматов, Л.В.Щерба, Г.О.Винокур, С.И.Ожегов, В.В.Виноградов, Л.Ельмслев, Э.Косериу сыяктуу көрүнүктүү лингвисттердин, Прага лингвистикалык ийриминин мүчөлөрүнүн эмгектеринде тигил же бул деңгээлде орун алып, алардын идеяларын В. Г. Костомаров, В.А.Ицкович, К.С.Горбачевич, Л.К.Граудина, А.А.Леонтьев ж.б. улантып, тереңдеттишкен.

Кыргыз тил илиминде тилдик норма боюнча атайын системалуу монографиялык изилдөө болбогону менен, бул маселе адабий тил, кеп маданияты багытындагы эмгектерде каралып келе жатат. Түздөн-түз норма тууралуу кеп кылбаганы менен, бул маселеге алгачкылардан болуп К. Тыныстанов кайрылган десек болчудай. Анткени жаңы кабыл алынган алфавиттерге (алгач араб алфавитине негизделген кыргыз жазуусу, андан соң латиницага негизделген кыргыз жазуусу) ылайыктап жазуу эрежелерин же орфографиялык эрежелерди иштеп чыгуунун өзү эле нормалаштыруу аракетинин бир көрүнүшү болуп эсептелет эмеспи. Андан кийин академик Б.М.Юнусалиевдин кыргыз адабий тилинин калыптанышы боюнча изилдөөлөрүндө норма маселеси белгилүү бир деңгээлде көтөрүлгөн. Ал эми тилдик норма жана анын табияты, теориялык маселелери, объективдүүлүгү, белгилери тууралуу кеңири пландагы изилдөө профессор С.Ж.Мусаевге таандык. Арийне, бул окумуштуу да тилдик норма түшүнүгүнө кеп маданиятынын аспекти менен кайрылганы менен, аталган түшүнүктүн жетесин, табият-маңызын кыйла даражада ачып берген. Андан кийин (тилдик) норма түшүнүгү изилдөөчүлөр Т.Үмөталиеванын, Т.Мусаеванын диссертациялык иштеринде изилдөөнүн максат-милдеттерине ылайык, тигил же бул деңгээлде каралып өткөн жана негизинен, профессор С.Ж.Мусаевдин көз караштарынын нугунда болгон.

Азыркы тил илиминин тарыхына көз салсак, тилдик норма түшүнүгү жана анын маанилүү белги-мүнөздөмөлөрү бир кыйла кеңири түрдө Прага лингвистикалык мектебинин өкүлдөрү В.Матезиус, Б.Гавранек, А.Едличка, Й.Вахектин эмгектеринде орун ала баштаганын баамдоого болот. Алар бул түшүнүктү адабий норма жана тил

маданиятынын маселелери менен байланышта карашканы менен, адабий тилдин нормасынын спецификасын аныктоо жалпы эле тилдик норманын универсалдуу белгилерин көрсөтүүнүн натыйжасында гана ишке ашкан. Прагалыктар, бир жагынан, норманын объективдүүлүгүн, экинчи жагынан, анын лингвистикалык эмгектерде чагылдырылышы менен кодификацияны бири-биринен айырмалап кароо зарылдыгын негиздешкен.

Алсак, Богуслав Гавранек норманы «колдонулган тилдик каражаттардын жыйындысы» катары карап, ага «ошол тилде сүйлөгөн коллектив кабыл алгандын» бардыгын киргизген. Изилдөөчү норманы, бир жагынан, тилдик система менен бирдей карайт, экинчи жагынан, норма түшүнүгүн тилдин кызмат аткаруу планына тиешелүү карап, анын негизги белгиси катары коом тарабынан кабыл алынышын көрсөтөт. Норманы мындайча түшүнүү Соссюрдун тил жана кепти айырмалоо жөнүндөгү идеясынан, ошондой эле Прага мектебинин өкүлдөрүнүн тилди социалдык жана функционалдык мүнөзгө ээ болгон лингвистикалык белгилердин системасы катары караган көз караштан келип чыккан [Гавранек, 1967: 339-340].

Прагалыктардан кийин тилдик норма түшүнүгүнө мүнөздөмө берүүнүн жаңы багыты даниялык тилчи Луи Ельмслевдин эмгектеринде орун алган. Норма түшүнүгүн Л. Ельмслев схема (материалдык манифестациясына жана социалдык реализациясына көз карандысыз «таза түрдөгү тил») түшүнүгүнө норма, узус жана кептин жеке актысы түшүнүктөрүн принциптүү түрдө каршы коюуга байланышта караган. Норма, узус жана кептин жеке актысын изилдөөчү тилдик реализациянын түрдүү аспектиери катары карап, реализация теориясынын негизги объектиси деп узусту эсептеген. Ал эми кеп актысын узустун конкреттешүүсү, норманы болсо «алынган социалдык реалдуулукта аныкталган материалдык форма», кереги жок абстракция дейт [Ельмслев, 1960: 65].

Л.Ельмслев норма түшүнүгүнө, жалпысынан, терс көз карашта караганы менен, анын идеясы башка лингвисттерге, маселен, Эуджен Косериуга жана анын концепциясына таасирин тийгизген. Ал тил системасын «кептеги ачык жана жабык жолдорду көрсөткөн мүмкүнчүлүктөрдүн, координаттардын системасы», башкача айтканда, реалдуу түрдө колдонулуп жүргөн каражаттардын эле эмес, (келечекте) пайда боло турган каражат, модель, типтердин системасы деп кароо менен, норманы «тигил же бул коом жана маданият кабыл алган милдеттүү реализациялардын системасы» катары аныктаган. Тактап айтканда, норма – тилдин реализацияланган системасы, тилде реалдуу жашаган жана колдонулган моделдер менен каражаттар, алардын комбинациялары жана конкреттүү манифестациясы. Демек, анын түшүндүрүүсүндө система жана норма тилдин эки башка планын туюндурат: система «тилдин структуралык потенциясын камтыса, норма - анда конкреттүү реализацияланган көрүнүш» же потенция – реализация дихотомиясы [Косериу, 1963: 175-229].

Югославиялык тилчи-изилдөөчү Д.Брозович норма түшүнүгүн башкачараак чечмелеген. Ал «норма» жана «нормативдүүлүк» түшүнүктөрүн каршы коюп, норманы «коллективдин тилдик аң-сезиминин ченеми» катары аныктаса, нормативдүүлүктү адабий тилдин спецификалык белгиси деп караган [Брозович, 1967: 5].

Орус (советтик) тил илиминде да норма түшүнүгү бир беткей аныктамага ээ болбоптур. Айрым окумуштуулар тилдик норманы туура, үлгүлүү, милдеттүү катары сыпатталган тилдик каражаттардын жыйындысы иретинде аныкташса (мисалы, Ожегов, Филин ж.б.), айрымдар аны эрежелердин жыйындысы деп (мисалы, Головин ж.б.), норманын регламенттөөчү функциясына басым жасашкан. Мисалы, С.И.Ожегов тилдик нормага төмөнкүдөй аныктама берген: «Норма – это совокупность наиболее пригодных для обслуживания общества средств языка, складывающихся как результат отбора языковых элементов из числа сосуществующих, наличествующих, образуемых вновь или извлекаемых из пассивного запас прошлого в процессе социальной, в широком смысле, оценки этих элементов» [Ожегов, 1974: 169]. Ал эми Б.Головин баштаган изилдөөчүлөрдүн аныктамасы боюнча, тилдик норма деп билимдүү

адамдардын коомдук-кептик практикасында сөздөрдү, грамматикалык жана башка тилдик каражаттарды тандап алуунун жана айтуунун кабыл алынган эрежелерин айтабыз.

Арийне, бул аныктамалар норма түшүнүгүнүн жетесин толугу менен ачып бере албастыгы байкалып турат, анткени норманы тилдик каражаттардын жыйындысы же эрежелердин жыйындысы катары гана кароо – түшүнүктүн бир гана жагы. Норманы эреже менен барабарлаштыруу да туура эмес. Ошондой эле норманы адамдын социалдык абалы, билим деңгээли менен байланыштыруу да туура эмес деп эсептейбиз. Ал тил системасынын каражаттарын, элементтерин пайдаланууда социалдык айырмачылыктарды эсепке албайт, ким болбосун системаны билүүсүн талап кылат. Муну менен норма тилдин коомдук мүнөзүн камсыз кылат.

Ал эми үчүнчү багыттагы аныктамаларда норманын аталган эки сапаты бириктирилип берилген. Мисалы, «Лингвистический энциклопедический словарьда» тилдик норма төмөнкүчө аныкталган: «Норма языковая – совокупность наиболее устойчивых традиционных реализаций языковой системы, отобранных и закрепленных в процессе общественной коммуникации. Норма как совокупность стабильных и унифицированных языковых средств и правил их употребления, сознательно фиксируемых и культивируемых обществом, является специфическим признаком литературного языка национального периода» [ЛЭС, 1990: 337].

Белгилей кетүүчү нерсе, орус тил илиминде норма термини синкреттик мүнөзгө ээ болуп, көп учурда тилдик норма жана адабий тилдин нормасы айырмаланбай калган. Байкалып тургандай, жогорку аныктамада да норма адабий тилдин спецификалык белгиси катары каралат. Ал эми, азыркы учурда такталып калгандай, бул экөө бирдей түшүнүктөр эмес, адабий (тилдик) норма тилдик норманын жеке бир учуру болуп эсептелет.

Ал эми улуттук тил илимине кайрылсак, проф. С.Ж.Мусаев белгилеп кеткендей, кыргыз тил илими эле эмес, «...түркология илиминде норма, адабий норма деген терминдер кенири колдонулуп жүргөнү менен, алардын жетеси, маңыз-мааниси, атоо алкагы жөнүндө теориялык ой жүгүртүү маселесин жөн коелу, норманын практикалык маселелери, нормалаштыруу принциптери, анын кодификация менен болгон карым-катыш, айырмачылыгы жөнүндө жазылган эмгек жок. Тигил же бул тилдин орфографиялык нормасы жөнүндөгү маселелерди эске албаганда, түрк тилдеринин материалдарынын негизинде норма деген эмне, анын принциптери кандай, белгилери кайсы, норманын кандай түрлөрү болот деген өңдүү маселелер жаатында... алигиче эч нерсе жазыла элек» [Мусаев, 2010: 338-339]. Бул окумуштуу (тилдик) норма түшүнүгүнө байланышкан негизги көз караштарды талдап келип, норма тил илиминде эки аспектиден каралып келе жатканын белгилейт: биринчиден, тил жана кеп концепциясынын негизиндеги схемалык деңгээлде; экинчиден, жеке түшүнүк деңгээлинде. Жеке түшүнүк деңгээлинде норма – бир жагынан, тигил же бул тилде сүйлөгөн жалпы коомчулук тарабынан колдонулуп жүргөн тилдик каражаттар, экинчи жагынан, ошол каражат-элементтерди колдонуу эрежелери, үчүнчү жагынан, тилдик каражаттар менен аларды пайдалануу эрежелери, көрсөтмөлөр. Норма терминин мындай чаташ кароо бул түшүнүктүн лингвистикалык табиятын аныктоого шарт түзө албастыгын айтуу менен, норманын жетесин аныктоодо анын объективдүү жана субъективдүү жагы жөнүндөгү маселени жиктөө зарылдыгын көрсөтөт. Норманын объективдүүлүгү ал тил менен кошо жаралып, аны менен катар өзгөрүп-өнүгө тургандыгы, тилдин өз табиятына тиешелүү ички кубулуш экендиги менен аныкталса, субъективдүүлүгү тилдин ички заң-законун адекваттуу чагылдыруу аркылуу тилдик каражаттарды туура колдонуу эрежелерин камтыган, сырттан сунуш кылынган көрсөтмө-талаптар аркылуу аныкталат. Ошондой эле окумуштуу норманын объективдүүлүгү тилдик система аркылуу да, тилдик структура аркылуу да аныкталарын көрсөтүп, тилдик системанын нормасы – тилдин нормасы, ал эми структура аркылуу аныкталуучу норма – кептин нормасы экенин белгилейт. «...норма тил жана кеп концепциясы аркылуу гана толук, так-таасын аныкталуу

мүмкүнчүлүгүнө ээ» деген көз карашты билдирүү менен, С.Ж.Мусаев кеп болуп жаткан түшүнүктүн жетесин аныктоодо, негизинен, Ф. де Соссюрдун концепциясынын призмасынан жана аны өбөлгө кылган көз караштарга таянуу менен мамиле кылганын баамдоого болот [Мусаев, 2010: 343-355].

Жогорудагы көз караштарды жалпылаштырып, төмөнкүдөй аныктамага келсек болот: тилдик норма дегенибиз – белгилүү бир тарыхый доордо коом тарабынан кабыл алынып, жалпы колдонулган тилдик каражаттардын жана аларды тандап алуу, пайдалануу эрежелеринин тарыхый жактан шартталган жыйындысы. Норма тилдин (адабий тилдин гана эмес, жалпы эле тилдин) маанилүү касиеттеринин бири болуу менен, туруктуу болушунун натыйжасында анын (тилдин) кызмат аткаруусун жана тарыхый жактан улануучулугун камсыз кылат. Норманын туруктуулугу, негизинен, императивдик нормалар аркылуу камсыздалат. Тилдин түрдүү деңгээлдеринде норманын туруктуулук даражасы ар башка болуп, системага түздөн-түз көз каранды. Мисалы, бир унгудан жасалган паронимдердин колдонулушун карап көрөлү: *драмалык (чыгарма) – драмалуу (сюжет); музыкалык (театр же аспап) – музыкалуу (спектакль)*, орус тилинде: *нетерпимое (отношение) – нестерпимый (холод), драматичный (эпизод) – драматический (театр)* ж.б. Мында паронимдердин биринин ордуна башкасынын колдонулушу конструкциянын семантикасын да өзгөртүп, норманын бузулушу катары саналат. Демек, тилдик норма тилде орун алган жана ошол тилде сүйлөгөндөрдүн кептик практикасында реализацияланган мыйзам ченемдүүлүктөрдү чагылдырат.

Бирок туруктуулук норманын негизги белгиси болгону менен, салыштырмалуу мүнөзгө ээ, анткени норма тилдик каражаттардын варианттуулугу жана тарыхый өзгөрмөлүүлүк белгилерине да ээ. Тилдин өнүгүп-өсүүсү норманын өзгөрүүсүнө алып келет: тилдик каражат-бирдиктер формалык жактан да, семантикалык-мазмундук жактан да өзгөрүүгө учурап, кечээ нормага ылайык болгон көрүнүш бүгүн аномативдүү көрүнүшкө айланышы ыктымал. Ошол эле учурда анын өзгөрмөлүүлүгү тилдик система жол берген чектен чыкпайт.

Ал эми норманын варианттуулугу диспозитивдик нормадан көрүнөт. Тилдик каражат-бирдиктер формалык жактан айырмачылыктарга ээ болгон варианттар түрүндө тилде жашап, сүйлөөчү алардын бирин конкреттүү контекстке, кеп кырдаалына, стилистикалык дифференциясына жараша тандап ала алат жана алардын бардыгы нормага ылайык болуп эсептелет.

Буга байланыштуу, норма, бир жагынан, кептик традицияларды сактоо, экинчи жагынан, коомдун актуалдуу өзгөрмөлүү талаптарын канааттандыруу милдетин аткарууга багытталган.

Тил системасы негизги эки законго баш ийүү менен өнүгөрү белгилүү. Биринчиси – тилдик каражаттарды үнөмдөө закону, башкача айтканда, тилдик бирдик-каражаттардын варианттарынын ичинен үнөмдүүсүн тандап алуу. Экинчиси – бир форманы экинчисине окшоштурууга негизделген аналогия же унификация закону. Мына ушул эки закон норманын да өнүгүүсүн же эволюциясын шарттайт. Демек, тил системасынын эволюциясы менен катар тилдик норманын эволюциясы – сөзсүз орун алуучу көрүнүш.

Жалпылап алганда, тилдик норма түшүнүгү татаал, көп аспектилүү, фундаменталдуу түшүнүктөрдүн бири болуп эсептелип, тил системасы түшүнүгү, тилдин өнүгүп-өсүүсү, эволюциясы менен ажырагыс байланышка ээ. Ошого жараша ар тараптуу, системалуу иликтөөгө алынышы зарыл. Бул макалада тилдик норма (норма) түшүнүгүнүн тарыхына жана аныкталышына, табиятына, белгилерине байланышкан айрым бир жалпы маселелерге гана учкай токтолууга аракеттендик. Кыргыз тил илиминде тилдик норманын белгилери, адабий норма менен карым-катышы, түрлөрү, социалдык-тарыхый категория катары мүнөзү ж.б. толуп жаткан аспектилери боюнча иликтене турган маселелердин чети оюлбай

жатканын көрсөтүү менен, бул багыттагы иликтөөлөр кыргыз тил илиминин бардык бөлүмдөрү (орфография, орфоэпия, лексикология, лексикография, грамматика, стилистика ж.б.) үчүн да, ошондой эле учурдагы кеп маданияты, кыргыз тилинин мамлекеттик тил катары толук кандуу кызмат аткарышын камсыз кылуу багытында да олуттуу теориялык-методологиялык жана практикалык мааниге ээ экенин белгилемекчибиз.

Адабияттар:

1. Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура. Китепте: Пражский лингвистический кружок. -Москва, 1967. 338-377-бб.
2. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма. -Ленинград, 1978.
3. Едличка А. О пражской теории литературного языка. Китепте: Пражский лингвистический кружок. -Москва, 1967. 544-556-бб.
4. Ельмслев Л. Язык и речь. - В кн.: В. А. Звегинцев. История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях, ч. II. -Москва, 1960.
5. Ицкович В. А. Языковая норма. -Москва, 1968.
6. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история. В сб.: «Новое в лингвистике», вып. 3. -Москва, 1963.
7. Лингвистический энциклопедический словарь. -Москва, 1990.
8. Матезиус В. О необходимости стабильности литературного языка. Общие принципы культуры языка. Китепте: Пражский лингвистический кружок. -Москва, 1967. 378-405-бб
9. Мусаев С. Ж. Кеп маданияты жана тилдик норма. Китепте: Мусаев С. Ж. Кыргыз тил илиминин маселелери. -Бишкек, 2010.
10. Мусаева Т. Кыргыз тилинде сөздөрдүн формалык варианттары жана норма. Канд. дисс. -Бишкек, 2011.
11. Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. -Москва, 1974.
12. Серебренников Общее языкознание. -Москва, 1970.
13. Филин Ф. П. О нормах и стилях литературного языка.// «Проблема нормы и социальная дифференциация языка». Тезисы докладов. -Москва, 1967.